

ДВА ВАРІАНТИ ЛИСЯЧОЇ ЕПОПЕЇ

У 1940-х роках на окупованій німцями території Галичини у створеному тут „Українському видавництві” вийшли два видання з мандрівним сюжетом про витівки хитрого лиса – поема „Лис Микита” Івана Франка та український переклад поеми Йоганна-Вольфганга Гете „Райнеке-Лис”: перша – у Кракові в 1941 р., місце і рік видання другої не зазначений. Однак дослідники схильні датувати її 1943 р., тим більше, що в написі на примірнику, яким ми користувалися, подарованому невідомій особі, під дарчим написом стоїть дата 14. VIII. 43. На книзі також вказана адреса друкарні (Postgasse, тобто Поштовий провулок). І перший і другий твори мали велику видавничу історію і широку популярність серед читачів. Чому видавці прагнули, щоб після публікації „Лиса Микити” І. Франка вийшов і переклад поеми Й.-В. Гете? Очевидно, значною мірою це було спричинене історичною ситуацією, а саме намаганням окупаційної влади пропагувати німецьку літературу серед українського населення. Але виразно проглядається у майже одночасному виданні двох творів про крутія Лиса й інша причина: показати, що цей сюжет має свій оригінальний варіант і в українській літературі.

Іван Франко, передчуваючи свого часу, що його переробку можуть пов’язувати з варіантом Гете, у передмові до четвертого видання „Лиса Микити” (Львів, 1909) розкрив генеалогію цього сюжету: і версія Гете, і його переробка поклали з одного джерела – повісті Віллема (прізвища його історія не зберегла), який у 1250 р. склав її нідерландською (південнонімецькою) мовою, уперше пов’язавши численні попередні оповідки про лиса, початки яких губляться у фольклорі індійського та інших східних народів, звідки в середньовічні часи примандрували до Європи, сюжетом суду і таким чином надав цьому сюжетові композиційної стрункості. Завдяки цьому варіант Віллема став основою багатьох наступних переробок різними європейськими мовами, доки „старо-німецьку прозову, де Лис називається „Reinke”, переклав і в 1794 р. видав великий німецький поет Гете на німецькі гекзаметри, держачися старої друкованої книжки крок у крок; його переробка називається „Reineke Fuchs” і відновила славу старої нідерландської повісті в цілм світі”¹⁾. Отже, попередником Франкового „Лиса Микити” є не Гетевий варіант, а, за словами самого автора, він узяв „раму нідерландської поеми Віллема”, яку наповнив багатьма елементами українських

народних оповідок і казок. Позаяк „рама” і Гете і Франка виходить з одних джерел, а твір німецького поета був написаний раніше, „вийшла з того для мене, – зауважує український поет, – неприємна річ: буцімто я взяв свою казку з Гетеві повісти, та й пощось затаїв назву правдивого властителя, а тільки загалом написав „з німецького”, щоби збаламутити нетямущих”²⁾. Франко спростовує залежність свого твору від поеми німецького поета: „Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, щоб так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші руські кольори. Дослівно я не перекладав нівідки ані одного рядка. Чи се хиба, чи заслуга моєї праці – в те не входжу, досить, що з сього погляду вона моя”³⁾.

Це застереження може служити спонукою для порівняльної характеристики, надто що маємо художній переклад українською мовою поеми Гете. При такому порівнянні насамперед переконаємося, що „Лис Микита” І. Франка – твір наскрізь оригінальний, всі Лисові пригоди відбуваються на українському ґрунті, а сюжетні колізії, взаємини персонажів, їх психологічні характеристики, мова відображають особливості природи і суспільної атмосфери галицького Підгір’я, вставлені в „раму нідерландської поеми Віллема”, спільного джерела і для Гете і для Франка. Тому україніст із Канади Данило Гусар-Струк не безпідставно стверджував, що „Лис Микита” є таким перекладом „Райнеке-Лиса Гете, „як „Енеїда” Котляревського є перекладом твору Вергілія”⁴⁾.

Та все ж безпосереднім поштовхом для Франка творити свій варіант Лисових „подвигів” була Гетева переробка цього сюжету, який мав уже велику літературну історію. Про це можемо судити зі спогаду про І. Франка його гімназійного товариша Михайла Коріневича, який певний час мешкав із майбутнім поетом на одній „станції”. „І. Франко, – згадує Коріневич, – безупинно читаючи, навіть в класі на деяких годинах зачав вже десь в III класі щось писати, складати якись поезії. Пам’ятаю, як в IV класі, діставши до рук книжечку „Reineke Fuchs”, дуже одушевлявся, деякі сцени з образками його дуже смішили, так що раз навіть в класі під час якогось викладу, переглядаючи під лавкою якусь сценку з неї, розсміявся вголос, учитель відібрав йому ту книжечку і потім віддав по науці. Тоді, отже, зачав укладати собі „Лиса Микиту”, радився навіть зі мною, як би назви по-нашому дати, я ж йому нічого не міг порадити, бо вважав його наміри за немудрі; він, однак, свого доконав...”⁵⁾. „Доконав” свого І. Франко, щоправда, значно пізніше, ознайомившись із джерелами, про які згадує у передмові до чет-

вертого видання поеми 1909 року, але ж формування задуму відбувалося поступово і постійно, поки не завершилося остаточно.

Попри те, що поема „Лис Микита” стала одним із найпопулярніших творів І. Франка і мала чи не найбільше видань, вона здобулася лише на захоплені відгуки, але не на літературознавчий аналіз, зокрема на порівняльну характеристику з поемою Гете. Спробу такого порівняння розпочато лише недавно у статті згаданого вже Д. Гусара-Струка „Відзискання „Лиса Микити” на сторінках журналу „Сучасність” у 1999 р. і продовжено у дослідженні Наталі Тихолоз „Казкотворчість Івана Франка: генетичні аспекти” (2005). Така ситуація, гадаю, значною мірою викликана тим, що літературний переклад поеми Гете українською мовою, хоч і виходив двічі, практично не був доступний і читачам і дослідникам.

Отже, коли з’явився український переклад „Райнеке-Лиса”? Хто його автор? Отут ховається інтрига, не розплутана досі. що віддзеркалює драму українського літературного життя.

Переклад поеми Гете уперше був опублікований в Києві у 1937 р. у видавництві „Молодий більшовик” за редакцією Максима Рильського, але без імені перекладача. Причина може критися у фатальності дати – року масових розстрілів українських письменників і діячів культури. Якщо перекладач був репресований, то прізвище його не могло значитися на обкладинці книжки, сам вихід якої можна вважати подвигом, а заодно марно чекати відгуків на неї у літературній періодиці. Згадали про цей переклад у 1940 році, на початку Другої світової війни, коли західноукраїнські землі зайняли більшовицькі війська, західні терени Польщі були включені до Третього райху, а серединна частина одержала назву Генеральної губернії із центром у Кракові. Тут опинилося багато біженців-українців, серед яких було немало діячів науки і культури, які не сподівалися нічого доброго від „визволителів” зі сходу. Для підтримки біженців був створений Український допомоговий комітет, почала виходити газета „Краківські вісті”, в кінці грудня 1939 р. було зареєстроване, а з 1940 р. стало функціонувати „Українське видавництво”, головним редактором, а згодом директором якого був відомий мовознавець Іван Зілинський. Попри цензурні обмеження видавництво випускало підручники, дитячу літературу, художні твори.

У 1941 р., до 50-річчя першого видання поеми І. Франка „Лис Микита”, тут і було здійснене її перевидання, на цей раз уже одинадцятье. Відмінність його від попередніх полягала в оригінальних ілюстраціях Едварда Козака, який взору-

ючись на оформлення „Райнеке-Лиса” Гете, зумів поєднати графіку з художнім текстом. У газеті „Ілюстровані вісті” (Краків) з’явилася рецензія на це видання під криптонімом С. Г. (Лариса Головата ідентифікує його з іменем поета і маляра С. Гординського). У ній читаємо: „Це вперше безсмертний „Лис Микита” появляється так багато ілюстрований і до того рисунками, адекватними змістові. Досі бували різні спроби зілюструвати Франковий твір, але сам підхід різних ілюстраторів не охоплював усіх спромог, що їх давав текст. Це були більш або менш удатні рисунки звірів, але вони не багато промовляли до читачів, бо не було в них того, що Франко поклав собі головною метою: надати звірам людської подобу, їх звичаї й хиби”⁶⁾.

Можливо, перегуки ілюстрацій Е.Козака з графікою Каульбаха теж спонукали редактора молодіжних видань „Українського видавництва” Богдана Гошовського видати українською мовою поряд з Франковим твором переклад „Райнеке-Лиса” Гете з ілюстраціями В. Каульбаха, враховуючи те, що переклад цей уже виходив у Києві в 1937 році. Але у львівських бібліотеках цього видання не виявилось.

Перилетії пошуків його зі скрупульозною докладністю простежує Лариса Головата у насичено документованій монографії „Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи 1939-1945” (Київ; Львів, 2013). Вона зазначає, що інформацію про це видання Б. Гошовському подав Володимир Дорошенко, директор бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові, заодно висловивши припущення, що автором перекладу був репресований у 1933 році український поет і перекладач Дмитро Загул.

Отже, задум було здійснено вже у Львові за німецької окупації. Анонімний переклад, який раніше редагував Максим Рильський, надіслав із Берліна студент Володимир Янів (згодом відомий учений), а підготував до друку редактор літературних і мовних видань Львівської філії „Українського видавництва” мовознавець Василь Сімович.

Видавці також схилилися до думки, що перекладачем скоріш за все міг бути Дмитро Загул. Л. Головата зазначає, що „за браком вагомих аргументів питання авторства перекладу не розв’язане досі”, бо „вагомих доказів для остаточного висновку в його публікації явно не вистачає, тому авторитетної відповіді, а вона, безперечно, лежить у площині не лише історико-літературного пошуку, але й текстологічного аналізу, й далі не сформовано”⁷⁾. До слів дослідниці можна додати, що редактори обох видань (1937 р. у Києві і ймовірно 1943 р. у Львові), очевидно, залишили і свій слід на тексті перекладу, але за відсутності первісного авторського варіанту його ідентифікація утруднюється.